

MUSIQIY ASAR SHAKLINI IDROK ETISH VA ANGLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART- SHAROITLARI

S.Topildiyev

Qo'qon Davlat Universiteti "San'atshunoslik" kafedrası mudiri, dotsent

Annotatsiya: Maqolada umumta'lim va ixtisoslashtirilgan musiqa ta'limi jarayonida o'quvchilarning musiqiy asar shaklini idrok etish hamda anglash ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Musiqiy shaklni tinglash, tahlil qilish, qismlarni taqqoslash, takror va kontrastni aniqlash, grafik modellashtirish hamda ijodiy topshiriqlar orqali o'rgatishning pedagogik imkoniyatlari asoslanadi. Shuningdek, bosqichma-bosqich o'qitish, yosh xususiyatlarini hisobga olish, tinglash madaniyatini shakllantirish va o'quv natijalarini mezonlar asosida baholash bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: musiqiy shakl, musiqiy idrok, tahlil, takror, kontrast, tinglash madaniyati, pedagogik shart-sharoitlar

KIRISH

Musiqiy asarni to'laonli anglash uning ohangi yoki hissiy ta'sirini sezish bilangina cheklanmaydi. Tinglovchi asarning qanday tuzilganini, musiqiy fikr qayerda boshlanib, qanday rivojlanishini, qaysi qismlar takrorlanishi yoki o'zgarishini anglagan sari musiqiy mazmunni chuqurroq idrok etadi. Shu sababli musiqiy shaklni tushunish musiqiy tafakkur, tinglash madaniyati va estetik baholashning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ta'lim amaliyotida o'quvchilar kuy xarakterini tez ilg'ashlari mumkin, biroq uning qismlari o'rtasidagi munosabatni aniqlashda qiynalishlari kuzatiladi. Bu holat shaklni alohida nazariy atamalar orqali emas, balki eshitish tajribasi, harakat, tasvir va amaliy tahlil uyg'unligida o'rgatish zarurligini ko'rsatadi.

Musiqiy shaklni idrok etish musiqa ta'limining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, o'quvchilarning musiqiy tafakkuri, eshitish diqqati, musiqiy xotirasi va badiiy-estetik dunyoqarashini rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Musiqiy shakl musiqiy fikrning vaqt davomida tashkil topishi, kuy mavzulari, musiqiy jumlar, davriy tuzilmalar va yirik bo'limlarning o'zaro munosabati orqali yaxlit badiiy mazmunni yuzaga keltiruvchi tuzilma hisoblanadi. Boshqacha aytganda, musiqiy shakl asarning tashqi tuzilishigina emas, balki unda ifodalangan badiiy g'oyaning rivojlanishi, musiqiy obrazlarning o'zgarishi va kompozitor fikrining tinglovchiga yetkazilish usulidir. Musiqiy asarni to'liq idrok etish uchun o'quvchi uning ohangini eshitish bilan cheklanib qolmasdan, kuy qanday boshlanishi, qaysi o'rinda rivojlanishi, qanday takrorlanishi, yangi musiqiy material qayerda paydo bo'lishi va asar qanday yakunlanishini ham anglay olishi lozim. Shu jihatdan

musiqiy shaklni idrok etish jarayoni tinglash, taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi aqliy faoliyat turlarini o‘z ichiga oladi. Musiqiy shakl tushunchasi o‘quvchilarga bosqichma-bosqich o‘rgatiladi. Dastlab davriya, ikki qismli, uch qismli, kuplet, rondo va variatsion shakl kabi nazariy tushunchalarni yod oldirishdan ko‘ra, musiqaning ichki tuzilishini eshitish orqali farqlashga o‘rgatish muhimdir. Chunki o‘quvchi shaklning mohiyatini amaliy tinglash jarayonida anglaganida, nazariy atamalar uning uchun mazmunli bilimga aylanadi.

Musiqiy shaklni idrok etishning yana bir muhim jihati - musiqiy materiallar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlashdir. Bir xil kuy parchasining takrorlanishi, uning biroz o‘zgartirilgan holda qaytishi yoki butunlay yangi mavzuning paydo bo‘lishi o‘quvchidan faol eshitish va musiqiy xotirani talab qiladi. Bunday faoliyat davomida o‘quvchi musiqiy materialni oddiy tovushlar ketma-ketligi sifatida emas, balki o‘zaro mantiqiy bog‘langan badiiy hodisalar tizimi sifatida qabul qiladi.

Musiqiy shaklni idrok etish jarayoni o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, musiqiy tayyorgarligi, eshitish qobiliyati va avvalgi tajribasiga bog‘liq. Shu sababli musiqa ta’limida shakliy tahlilni tashkil etishda pedagogik va psixologik qonuniyatlarni hisobga olish zarur.

Birinchidan, musiqiy shaklni idrok etish eshitish diqqatining barqarorligiga tayanadi. O‘quvchi asarni tinglash davomida muayyan kuy, ritm yoki tembrga e’tibor qaratishi, uning qaytishini eslab qolishi va boshqa bo‘limlar bilan taqqoslashi kerak. Agar tinglash jarayoni maqsadsiz tashkil etilsa, o‘quvchi asarning umumiy kayfiyatini his qilishi mumkin, biroq uning tuzilishini ongli ravishda anglamasligi ehtimoli mavjud. Shuning uchun har bir tinglash topshirig‘i aniq maqsadga yo‘naltirilishi lozim.

Ikkinchidan, musiqiy xotira shaklni anglashning muhim omili hisoblanadi. O‘quvchi asarning oldingi bo‘limida eshitilgan mavzuni eslab qolmasa, uning keyingi bo‘limda qaytganini aniqlashi qiyinlashadi. Shu sababli musiqiy xotirani rivojlantiruvchi mashqlar, jumladan, kuy parchalarini takrorlash, ohanglarni taqqoslash, ritmik shakllarni eslab qolish va tinglangan asar ketma-ketligini qayta tiklash topshiriqlaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, musiqiy tafakkur tahlil va umumlashtirish orqali rivojlanadi. O‘quvchi ikki musiqiy parchani tinglab, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlashi, keyin esa ushbu farqlar asosida asarning tuzilishi haqida xulosa chiqarishi kerak. Masalan, birinchi va uchinchi bo‘limlar bir-biriga o‘xshash, ikkinchi bo‘lim esa boshqa xarakterga ega bo‘lsa, o‘quvchi ushbu munosabatni uch qismli shakl bilan bog‘lashga tayyor bo‘ladi.

To‘rtinchidan, hissiy idrok va tahliliy fikrlashning o‘zaro uyg‘unligi muhimdir. Musiqa, avvalo, badiiy-hissiy hodisa bo‘lgani sababli, o‘quvchi asarning kayfiyati, xarakteri va obrazlarini his qilishi zarur. Biroq hissiy taassurotni tahlil bilan boyitish musiqiy mazmunni chuqurroq anglash imkonini beradi. Shu maqsadda o‘qituvchi “Musiqaning qaysi qismi sizda quvonch hissini uyg‘otdi?”, “Qaysi bo‘limda kayfiyat o‘zgardi?”, “Nima sababdan yakuniy qism tanish

tuyuldi?” kabi savollar orqali o‘quvchilarni musiqiy taassurotlarini asoslashga yo‘naltiradi.

Beshinchidan, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish lozim. Ayrim o‘quvchilar kuylarning o‘xshashligini tez aniqlasa, boshqalari ritmik yoki dinamik o‘zgarishlarni yaxshiroq farqlashi mumkin. Shu bois musiqiy shaklni o‘rgatishda turli xil topshiriqlarni qo‘llash, tinglash vaqtini o‘quvchilarning tayyorgarligiga moslashtirish va ularning individual rivojlanish sur‘atlarini e’tiborga olish muhim pedagogik talab hisoblanadi.

Musiqiy shaklni idrok etish bo‘yicha darsni o‘zaro bog‘langan bir necha bosqich asosida tashkil etish mumkin. Har bir bosqich o‘quvchilarning musiqiy kuzatuvdan nazariy anglashga, undan esa mustaqil tahlilga o‘tishini ta’minlashi lozim.

Birinchi bosqich - dastlabki musiqiy taassurotni shakllantirish. O‘qituvchi o‘quvchilarga qisqa musiqiy parchani tinglatadi va asarning umumiy kayfiyati, sur‘ati hamda xarakteri haqida savollar beradi. Ushbu bosqichda shakl atamalarini batafsil tushuntirish talab etilmaydi. Asosiy maqsad o‘quvchilarning diqqatini musiqaga qaratish va faol tinglashga tayyorlashdan iborat.

Ikkinchi bosqich - musiqiy materialni taqqoslash. O‘quvchilarga asarning alohida qismlari qayta tinglatiladi. Ular kuylarning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlaydilar. Bunda melodik yo‘nalish, ritm, dinamika, sur‘at, tembr va kayfiyat kabi belgilar muhokama qilinishi mumkin. O‘qituvchi o‘quvchilarni eshitilgan dalillarga tayangan holda javob berishga yo‘naltiradi.

Uchinchi bosqich - shakliiy tuzilmani aniqlash. Asar to‘liq tinglanadi va o‘quvchilar bo‘limlar chegarasini qo‘l harakati, rangli kartochkalar yoki shartli belgilar bilan ifodalaydilar. Masalan, birinchi bo‘lim A, yangi materialga ega ikkinchi bo‘lim B, birinchi bo‘limning qaytishi esa yana A belgisi bilan ko‘rsatiladi. Shu orqali A–B–A shaklining mantiqiy tuzilishi ochib beriladi.

To‘rtinchi bosqich - grafik sxema tuzish. O‘quvchilar tinglangan asarning shakliiy rejasini daftar yoki doskada tasvirlaydilar. Bunda har bir bo‘lim alohida blok, rang yoki harf bilan belgilanadi. Grafik sxema asarning barcha musiqiy xususiyatlarini aks ettirmasa-da, uning asosiy tuzilishini ko‘rgazmali tarzda ifodalashga yordam beradi.

Beshinchi bosqich - guruhli tahlil va fikrlarni asoslash. O‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linib, tuzgan sxemalarini taqqoslaydilar. Agar sxemalar o‘rtasida farq bo‘lsa, har bir guruh o‘z qarorini tinglangan musiqiy material bilan asoslaydi. O‘qituvchi turli fikrlarni muhokama qilish orqali o‘quvchilarning tahliliy fikrlashini rivojlantiradi.

Oltinchi bosqich - badiiy mazmun bilan bog‘lash. Dars yakunida o‘quvchilar shakliiy tuzilmaning asar mazmuniga qanday ta’sir ko‘rsatishini tushuntiradilar. Masalan, dastlabki mavzuning qaytishi yaxlitlik va tanishlik hissini yuzaga keltirishi, o‘rta bo‘limdagi kontrast esa musiqiy rivojlanishni kuchaytirishi mumkin.

Shu tariqa o‘quvchi musiqiy shaklni texnik sxema sifatida emas, balki badiiy g‘oyaning rivojlanish vositasi sifatida anglaydi.

O‘quvchilarning musiqiy shaklni idrok etish darajasini aniqlashda nazariy atamalarni yoddan aytish bilangina cheklanib qolmaslik kerak. Baholash o‘quvchining tinglangan asar tuzilishini amalda aniqlashi, qismlar o‘rtasidagi munosabatni tushuntirishi va o‘z xulosasini musiqiy dalillar bilan asoslay olishiga tayanishi lozim.

XULOSA

Musiqiy shaklni idrok etish va anglash ko‘nikmalari maxsus tashkil etilgan tinglash tajribasi, amaliy tahlil va izchil metodik rahbarlik orqali rivojlanadi. O‘quvchilar takror, kontrast, bo‘limlar almashinuvi va musiqiy fikrning rivojlanishini mustaqil aniqlay olganlarida asarni yaxlit idrok etish imkoniyati kengayadi. Shu maqsadda darslarda yoshga mos asarlarni tanlash, tinglashni harakat va vizual modellash tirish bilan birlashtirish, yo‘naltiruvchi savollardan foydalanish, shakliy sxemalarni o‘quvchilarning o‘ziga tuzdirish va natijalarni muntazam kuzatish lozim. Bunday yondashuv musiqiy savodxonlikni chuqurlashtirib, ongli tinglovchi va estetik fikrlovchi shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Djumaboyeva, M. "MUSIQA TA'LIMIDA USTOZ–SHOGIRD MUNOSABATLARI ORQALI IJODIY-ESTETIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH." *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH* 5.56 (2026): 165-171.

2. Shodiyeva, G. "PEDAGOGICAL SKILLS OF A MUSIC TEACHER." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 *Impact factor: 8.036* 12.10 (2023): 126-131.

3. Shodiyeva, G. "ISSUES OF RAISING SINGING SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 *Impact factor: 8.036* 12.12 (2023): 120-127.

4. Shodiyeva, G. "The Importance of Harmony of Music and Physical Movement in Students' Comprehensive Development." *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN* 3 (2022): 1-4.

5. Shodiyeva, Gavhar Emindjanova. "MUSIQA DARSLARIDA RITMIK HAKKATLAR VA ULARNING AHAMIYATI." *Oriental Art and Culture* 4.2 (2023): 410-414.

6. Shodiyeva, Gavhar Emindjanova. "MUSIQA QOBILIYARINI RIVOJLANTIRISHNING SHARTSHAROITLARI." *Sharq san'ati va madaniyati* 4.2 (2023): 296-302.

7. Rasulova, S. S. "MAKTAB TA'LIMI KONTEKSTINDA MAKTAB O'QUVCHILARINING MUSIQIY VA RITMIK FAOLIYATLARI." *MILLIY TA'LIM TIZIMLARIDAGI AN'ANALAR VA INNOVATSIYALAR* . 2021.

8. Sabirovna, Rasulova Said. "PREPARATION OF MUSIC TEACHERS FOR INNOVATIVE EDUCATIONAL ACTIVITIES." *INTERNATIONAL*

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 *Impact factor: 8.036* 11.10 (2022): 351-353.

9. Каримова, Л. Н., Т. И. Политаева, and С. С. Расулова. "Проектирование образовательной среды вуза как условие формирования профессиональных компетенций студентов." *Современный ученый* 4 (2020): 122-129.

10. Sabirovna, Rasulova Said. "Musiq o'qituvchilarini shakllantirishda professional kompetentsiyani oshirish muammolari." *XALQARO IJTIMOIIY FANLAR VA FANLARARO TADQIQOTLAR JURNALI* ISSN: 2277-3630 *Ta'sir omili: 8.036* 11.03 (2022): 84-89.

11. Sabirovna, Rasulova Said. "LEARNING PROCESSES IN THE ART OF MUSIC." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 *Impact factor: 8.036* 12.10 (2023): 177-184.

12. Sobirova, Oygul. "BO'LAJAK PEDAGOGLARDA KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI." *Sharq san'ati va madaniyati* 4.6 (2023): 397-400.

13. Sobirova, O. A. "THE DEVELOPMENT OF INTEREST OF YOUNGER PUPIL TO THE ART OF MUSIC." *Экономика и социум* 1-1 (56) (2019): 115-116.

14. Tillakhujayev, Orif. "THE ROLE OF SHASHMAKOM IN THE MUSICAL HERITAGE OF THE UZBEK AND TAJIK PEOPLES." *Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education*. Vol. 1. No. 10. 2023.

15. Orif Tursunovich Tillahujayev. "VOKAL SAN'ATIDA PROFESSIONAL IJROGA ERISHISHDA OVOZMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH TEXNIKASI" *Oriental Art and Culture*, vol. 4, no. 1, 2023, pp. 613-621.

16. O.Tillaxo'Jayev. "OZARBAYJON MUMTOZ MUSIQASI ORQALI O'QUVCHILARDA BAYNALMINALLIK

17. Tursunovich, Tilloxujayev Orif. "WAYS TO IMPROVE THE EFFECTIVENESS OF EDUCATION WITH THE HELP OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES." *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 *Impact Factor: 8.071* 12.10 (2023): 112-116.

18. Dilmurod Tursinovich Nosirov. "BUXORO SHASHMAQOMINING ILK KOMPOZITSION ILDIZLARI TARIXI" *Oriental Art and Culture*, vol. 4, no. 3, 2023, pp. 112-118.

19. Dilmurod Tursinovich Nosirov. "O'ZBEK ADABIYOTIDA DRAMATURGIYA" *Oriental Art and Culture*, vol. 4, no. 3, 2023, pp. 106-111.

20. Gulhayo Rahmonjon Qizi Kenjayeva, and D.Nosirov. "MAQOMDA KUY VA MATN MUNOSABATLARI" *Oriental Art and Culture*, vol. 4, no. 3, 2023, pp. 245-247.